

FAMILJENS ÖDEN t. o. m. 1600-talet.

»Ett tidevarv som gömmer mång dunkla ödens obefarna stig.»

»*Viele Vögel haben mich, ich bin eine Eule und acht' es nicht.*» Med dessa ord förklarar — enligt en gammal sägen — den förste bäraren av det essenska sköldemärket sitt val därav: en uggla på en omkullslagen stubbe. Han skulle, enligt samma sägen, ha tillhört en familj Essen i Westfalen, men på grund av meningsskiljaktigheter inom densamma, hade han brutit sig ur släktgemenskapen, samt dragit bort till främmande land att där söka lyckan. Efter många äventyr, har han slutligen hamnat i Livland, där han upptogs i en riddarorden. Det gällde då att välja sig ett nytt vapen i skölden och, som han kände sig i viss mån *utstött* i världen, liknade han sig vid en uggla på en stubbe, varpå han resolut gjorde denna bild till sitt sköldemärke.

Så lyder i korthet den gamla legenden om vapnets ursprung, och den förefaller ju ingalunda otrolig. Hur som helst, så har emellertid i släkten intet annat vapen varit känt än detta, som ännu föres i hjärtskölden och vilket sålunda borde förskriva sig från 1100-talet — tidpunkten för den relaterade sägnen.

Ehuru släktleden tyvärr ej med någon större visshet kunna följas längre tillbaka än till slutet av det femtonde seklet, torde dessa likväl bland de tyska riddarne ha rötter ned i den tidigare medeltidens gråa dunkel.

Av översiktstabellen framgår, att förfäderna till de friherrliga och grevliga ätterna von Essen under 1400-talet haft sitt stamhåll

i Livland, samt att de, efter försäljningen av stamgodset *Essenhof* i samma provins år 1470, för någon tid återigen slagit sig ned i Westfalen, varifrån de dock i slutet av 1500-talet återvänt till Östersjöprovinserna. Här ha de småningom genom egendomsköp, arrenden och förlänningar blivit helt bofasta, huvudsakligast dock i Estland.

Som nyss antytts, känna vi blott föga av dessa tidigare Essars öden. Bland dem kan dock nämnas *Tomas d. y.* (se översiktstab.), som deltog i Sveriges krig mot Ryssland under konungarna Erik XIV och Johan III, samt hertig Carl. Denne Tomas von Essen levde ännu år 1605 och torde då ha varit en ganska väderbiten gubbe. Han och hans maka, född von Nieroth, ligga båda begravna i Autzen, en stad i Kurland. Inom denna provins hade han flera besittningar och var bl. a. »zum Rossdienste verpflichtet». De hade tre söner: *Reinhold*, död ung; *Gotthard*, som deltog i polska fälttåget under hertig Carl, »als Reiter mit 2 Pferden in der Fahne des Rittmeisters Nicolaus Korff 1611»; och *Alexander*, som blev en märkesman, inom *familjen* speciellt därigenom att med honom erhöles svenskt adelskap och inom *samhället* på grund av de förtroendeuppdrag som givits honom och den ställning han genom karaktärsegenskaper och duglighet förskaffat sig.

Alexander von Essen föddes den 24. december 1594. I enlighet med tidens bruk, sändes han i unga år till Nederländerna för att, under den ryktbare prinsen av Oranien, göra sina lärospår i krigskonsten. Efter att en tid som frivillig hava tjänat under denne prins, begav han sig till Italien, där han kom i venetiansk tjänst i dess krig mot Österrike 1617—18. Sistnämnda år finna vi honom enrollerad hos hertigen av Savoyen vid ett kyrassjärregemente i Spanien. Sedan emellertid fred slutits i Barcelona, tog Alexander avsked ur armén, för att ej behöva strida mot sina trosförvanter i religionskrigen, som vid denna tid tog sin början i Tyskland och i vilka armén i Spanien var avsedd deltaga. Han anträdde sålunda den långa, farofyllda vägen till det avlägsna hemmet i Autzen. Men han hade nu en gång fått »blodad tand», varför vistelsen här ej blev av längre varaktighet, utan redan påföljande år tog han anställning i polska armén som då kämpade mot turkarna. Han

var då löjtnant i »Samanskys Livkompani». Vid fredsslutet, då hela armén blev avskedad, beslöt sig Alexander för att resa till Sverige och söka inträde i den unge konung Gustav Adolfs här.

Det var år 1622 som han anlände till Sverige. Han hade tur och fick strax anställning som kapten i Norrbottens regemente, vars överste då var, sedermera fältmarskalken, Gustaf Horn. Efter en längre kommendering till Kalmar, utnämndes han 1624 till major i Österbottens regemente. Befordringarna följde rätt snabbt, sålunda blev han påföljande år överstelöjtnant vid Gustaf Horns livregemente i Finland, nästa år överste för ett norrländskt regemente under fälttåget i Preussen. År 1629 förordnade honom konungen till guvernör och kommandant över fästningarna *Pillau* och *Fischhusen*. Här värvade han åt konungen ett nytt regemente, som han sedan själv förde till 1636, då han befordrades till generalmajor av infanteriet och tog avsked.

Han hade också all anledning att nu en tid få tillfälle att sköta sina egna angelägenheter, ty av konungens hand hade han mottagit i förläning ej mindre än fyra gods i Estland och Livland, nämligen: kronoegendomarna *Orgisall* (el. Orrisar), *Cardena* (störst) och *Mustewüch* (förlänade d. 21/10 1626 i lägret vid Litzow i Preussen); samt något senare byarna *Wurmis*, *Sendfer*, *Roywas* och *Cardiwall* som ärftliga. Vidare fick han som ersättning för ett belopp av 2,000 Rd. spec. varmed han försträckt konungen, godset Naukschen i Livland. Denna sista uppgörelse ägde rum i kvarteret vid Golnow d. 20. december 1630.

Otvivelaktigt har han stått väl anskriven hos konung Gustav Adolf. Efter något år erbjuder han förmyndarregeringen ånyo sina tjänster, men hur detta utföll, är oss dock ej bekant. Emellertid togs han år 1655 i anspråk för en synnerligen viktig uppgift. Han utsågs nämligen att ingå i den ambassad som då skulle avgå till Moskva, för att hos tsaren söka »prolongera den eviga freden i Stolbova av år 1617». Förutom Essen, utgjordes ambassaden av riksrådet greve Gustaf Bielke och assessorn Ph. von Krusenstierna (Krusenstern). Det vanskliga uppdraget misslyckades dock. Kriget bröt åter ut och hela ambassaden fängslades. Först år 1659 blev den frigiven. Under denna tid förlorade Alexander sin hustru

och en son, den förra avled 1657, men begrovs först efter makens hemkomst.

Om det vänskapliga förhållande som rådde mellan rikskanslern Axel Oxenstierna och Alexander v. Essen, vittnar oförtydbart deras brevväxling (förvarad i Riksarkivet), ävensom det faktum att rikskanslern stått fadder åt en av Alexanders döttrar — en funktion, som då för tiden togs på fullt allvar och på vilken lades långt större vikt, än vad numera är fallet.

År 1643 hade han av drottning Kristina — eller snarare förmyndarregeringen — förlänats svenskt adelskap, med följande adels- och sköldebrev:

Generalmajoren under Infanteriet

Alexander von Essens

Adels- och Sköldebrev

given Stockholms slott den 18 september 1643.

VI KRISTINA, med Guds nåde, Sveriges, Götes och Wendes utkorade Drottning och Arvsfurstinna till Finland, Hertiginna uti Estland och Karelen, Fröken utöver Ingermanland:

Göre Veterligen, endast dygden uti sig själv är prydnaden och den bästa belöning allom dem henne med flit sökte och eftertrakte, behöver ock intet till sin fägring utvärtes och andra saker att bliva smyckad; så hava likväl fast i alla världens tider varit och är ännu uti välbeställda Regementen i lovligt bruk, att de, vilka med förstånd, tapperhet och mandom begåvade äro och därigenom, samt flera dygders och kvalitéers anledning sig beflite och vinnlägger, att kunna vara sin överhet och det gemensamma bästa till någon märkelig tjänst, dem haver man för andra framdragit och uti ära respekt och anseende hållit; ty att det mänskliga sammanvistandet eljest gemenligen så varder fört att det icke väl kan hållas samman, med mindre såsom ondsko och odygd billigt varde straffat, att jämväl dygd och ära tillbörligen belönas och sin vedergällning ock recompanta bekommer, allt till den ändan att Regimentet så mycket bättre måtte bestå, så ock tillväxa och bliva förkovrad.

Så, alldenstund Vår tro undersåte och före detta Generalmajor under infanteriet, Oss älskelige Alexander von Essen haver av ungdomen låtit finna sig ibland dem som efter dygd och ära haver traktat, och till den ända av särdeles fattad lust och begärlighet till Krigsväsendet uti hela tio års tid, nämligen ifrån anno 1612, först hos de Generalstater och det förenigade Nederland, sedan hos de Venetianer, däruppå hos Konungen av Hispanien emot Saphoyerna och äntligen under konungen av Polen emot Turken sig haver låtit bruka intill 1622 att frid emellan Turken och Konungen av Polen var sluten och bebrevad, han då uti Hans Majestäts Vår salige käre Faders, glorvördig i åminnelse, krigstjänst är kommen och såväl då, som allt sedermera som hos förra Republiker och Potentater sig troligen, väl och manligen uti presenterade och givna tillfällen och occationer emot sina fiender förhållit, eftersom honom alle de åren utav hans officerare och Commendeurer, särdeles goda beröm däröver äre givna och meddelade och han med åtskilliga skriftliga dokumenter nogsamt kan verifiera. Haver ock uti närvarande tid, att han med krigsväsendet verkligen haver invecklad varit, betjänat därvid åtskilliga charger och förmedelst sitt tappra och redliga förhållande så varda avancerad, att han till Överste och äntligen däruppå, efter några års förlopp, nämligen anno 1635, till ett så förnämligt som Generalmajors-ämbetet under infanteriet vid Vår då varande Armé uti Preussen är vorden förordnad: Nu sedermera och att han sig ifrån Krigsväsendet något avgivit haver, icke mindre än tillförene, alltid emot Oss och Sveriges Krona bevist sin huldhet, trohet och rättrådighet, att Wi av detta allt och förnämligen bemälte Alexander von Essens meriter, billigt är förorsakade vordne, honom med Vår Kungliga gunst nådigst att betänka, enkannerligen sätta honom uti högre Stånd och villkor och med Adeligt Sköldmärke, titel, och privilegier begåva.

Men, såsom han själv underdånigst haver låtit giva Oss till förstå, det han av en förnäm adelig släkt uti Westfalen, såsom den av Essen skall vara härkommen; allenast att hans farfader uti sina unga år är kommen därifrån till Ösel och däruppå låtit sig bruka uti det Moskowitiska kriget, sonen, eller bemälte Alexander von Essens fader, sedan haft sitt tillhåll uti Kurland och icke tagit den

fredliga tiden uti akt, då han säkerligen kunde därifrån avhämta och bibringa (samt) nöjaktigt bevisa sitt adelskap med att verificera; han Alexander von Essen själv, och sedermera vid sina krigstjänster stadigt och kontinuerligen sig uppehållit, att honom såväl därigenom som det infallna tyska kriget, occationen varit betagen sig med några skäl och dokumenter att förse.

Alltså have Wi icke dessdo mindre velat göra honom delaktig av den gunst Wi honom haver destinerat till, och till den ändan resolverat och bebrevat, som Wi härmed och i detta Wårt öppna brevs kraft fullkomligen bebrevas, att merbemälte Alexander von Essen och hans äkta livsarvingar, det vare sig antingen han med skäl betyga kan, sig vara av adelig härkomst, eller ej, skola ifrån nu och framgent för rätta FRÄLSEMÄN här uti Wårt Rike och därunder sorterande Furstendömer och Provinser respekterade och hållne varda och de oemotsägligen alla de privilegier och friheter som Wårt Ridderskap och Adel i gemen nu tillstå, eller framdeles gives och bebrevas kunna hava till åtnjutande. Och varjom och enom hans välfångne rätt förbehållen och oförkränkt.

Så mycket ock själva Sköldemärket vidkommer, medan han och hans förfäder detta efterföljande allt härtill haver fört och brukat, nämligen: Skölden blå, däruti en Uggla med sin naturliga färg, sittande på ett avhugget Bål eller Stam; ovanuppå skölden en öppen Tornérhjäl, hjälmtäcket och kransen med blått och vitt fördelte; ovan uppå hjälmen Uggla stående mellan två vingar, den ena mot vänstra handen röd, den andra blå, alldeles såsom det med sina rätta och egentliga färger här avmålat finnes.

Så skulle ock merbemälte Alexander von Essen och hans livsarvingar det jämväl framgent må behålla och bruka uti alla riddersliga verk och adeliga saker, handlingar och samkvämer, såsom i fält, slaktningar, skärmytslingar, tornerande, ringrännande, avmålningar, insegel, så ock alla andra occationer i skämt och allvar, till sin och deras ära, nödtorft, egenvilja och behag, lika som andra Ridders- och Adelsmän uti Wårt Rike. Och detta allt efter sätt och vis som i Regeringsformen beslutat är. Här alle som vederbör och för Wår skull vela och skola göra och låta, have sig tillbörligen att efterrätta; icke görandes merbemälte Alexander von Essen, hans

barn och efterlämnade livarvingar häremot hinder, men, eller förfång i någor måtto nu, eller i tillkommande tid.

Till yttermera visso är detta med Vårt Sekrets underhängande och Wåra, samt Sveriges Rikes respektive Förmyndares och Regerings underskrifter bekräftat.

Givet på Vårt Konungsliga Slott Stockholm den adertonde dag uti Septembris Månad, År efter Kristi börd Ettusende Sexhundrade på det Fyrationde och Tredje.

Per Brahe

Greve till Wisingsborg
Rikets Drotset.

Gustaf Horn

R. Marskens ställe.

Claes Flemming

R. Amiralens ställe.

Axel Oxenstierna

Riks Cancell.

Gabriel Oxenstierna

R. Skattemästare.

Som man finner av detta »adels- och sköldebrev», har det vida mer av intresse än blott sin dåtida schablonmässiga form med framhållande av alla upptänkliga förtjänster, — ty de uppgifter som Alexander fått lämna beträffande sina antecedentia, har man ingen anledning att betvivla. De överensstämma också med de upplysningar vi lämnat om de tidigare förfäderna (hämtade från Nicolai von Essens »Nachrichten über die ältere Generation der Familie von Essen», Reval 1929).

Att hans fader, Tomas d. y., försummat att anskaffa erforderliga bevis för sin legitimation, var ju att beklaga, men kan också få sin förklaring dels i de osäkra tiderna och därav svåra förbindelserna landen emellan och dels i den gamle krigsbussens delta-gande i de långvariga ryska och polska krigen. Alexander själv ansåg tydligen, att hans familjenamn ledde sin upprinnelse från staden Essen i Westfalen, vilket framgår i hans förklaring: »det han av en förnäm adelig släkt uti Westfalen, såsom den av Essen skall vara härkommen».

1651 blev han vald till lantråd i Estland. Tidigare hade han blivit liffländskt lantråd, men denna befattning torde han ej ha utövat, snarare kan det ha varit en hederstitel.

Han avled sjuttioårig den 1. oktober 1664 — en för den tiden rätt hög ålder. Vem hans första maka var, är eget nog ej bekant. Äktenskapet torde emellertid ha varit av kort varaktighet, ty 1623 ingick han nytt äktenskap med friherrinnan Magdalena von Ungern-Sternberg. Vi ha förut nämnt, att hon avled under mannens fångenskap i Ryssland. Med henne hade han ej mindre än 15 barn.

Alexander von Essen hade år 1653 inköpt en gravplats för sig med maka och barn i S:t Nicolaikyrkan i Reval. Under tidernas lopp blev den emellertid ganska förfallen, så att vid ett besök där på 1800-talet av en ättling, tillhörande den ryska grenen, beslöts att företaga en restaurering av graven. Den bekostades av honom och hans broder, och den förre har, om sina intryck från besöket, lämnat en vacker och pietetsfull skildring i form av några anteckningar, som återfinnas i slutet av detta arbete.

För att nu övergå till de många *barnen* — 8 söner och 7 döttrar — så inskränka vi oss till att här endast angiva de förra, hur föga ridderligt detta än kan förefalla! De senare uppkallades gärna — enligt den tidens bruk — efter respektive drottningar, såsom »Maria Eleonora», »Kristina» och andra sammansättningar med dessa namn. Den dottern, vars gudfar Axel Oxenstierna var, hette emellertid Barbara Sofia och blev i sinom tid gift med en von Wartman. Annars voro de flesta ogifta.

Av sönerna ha vi alltså att i kronologisk ordning anteckna:

Alexander, f. 1628. Han studerade i Leydens universitet, men avled redan 1656 i Elbingen »av pesten».

Georg (eller *Jurgen*), f. 1629. Torde ha stupat i svensk tjänst, där han var ryttmästare. Han var gift med Anna von Fersen och blev stamfader för det numera utslocknade huset *Naukschen*.

Reinhold, f. 1630. Stupade 1664 som överstelöjtnant i svensk tjänst. Ogift.

Gustaf Johan, f. 1637. Såsom stamfader för den *svenska* grenen, återkomma vi till honom här nedan.

Otto Magnus, f. 1638, d. 1707. Ryttmästare i svensk tjänst; lantråd; estländska ridderskapets talman; arvherre till Orgisall; herre till Cardina och begravnen i familjegraven i Reval. 1. g. gift med Kristina Elisabet Clodt och 2. g. med friherrinnan Hedvig Elisabet von Tiesenhausen. Han var stamfader för det nu utslocknade huset Orgisall (eller Orrisar).

Gotthard Wilhelm, f. 1644, d. 1731. Kapten i svensk tjänst; lantråd i Estland; herre till Tecknal. Gift med Anna Dorotea Taube och stamfader för det likaså numera utslocknade huset Tecknal.

De tvenne återstående av de åtta bröderna dogo som barn.

Det kan vara av ett visst intresse att samtliga, efter uppnådd myndig ålder, intogos som »Gebrüder» i den urgamla »Schwartzhaupt»-orden.

Stamfader för de *svenska* friherrliga och grevliga ätterna, ävensom för den ännu fortlevande *ryska* grenen, var, som nyss nämnts, *Gustaf Johan*. Född den 27 juli 1637, förmodligen på Orgisall, blev han kornett 1668, ryttmästare 1676 och slöt så sin militära bana som major i Estländska Adelsfanan 1685. Om hans tjänstemeriter, — förutsatt att några sådana över huvud taget här kunna vara till finnandes, — är oss dock intet bekant. Däremot ha domböcker och rättegångsprotokoll från denna tid så mycket mer att förtälja, tyvärr vittnande om ett ofta obalanserat uppträdande och ett synnerligen häftigt lynne hos denne vår stamfader.

En liten axplockning ur dessa protokoll, må vi tillåta oss: »— 1698 böter för egenmäktigt förfarande medelst utdelande av hugg och slag å allmän landsväg»; — »1671 dryga böter för överträdelse av duellbestämmelserna, då han med några andra vildhjärnor, ej endast duellerat, utan jämväl »slagit en överste von Rosen, en major Rehbinder, en överste von Zöge och en ryttmästare von Saltza, vilka alla fyra uppträdde som kärande i målet»; — »1698 böter för att inför sittande rätt hava grovt förolämpat en av dess åldermän». År 1701 har han återigen överträtt duellbestämmelserna och slagits på värja med ryttmästare von Buxhövden, vilket renderade honom nya böter. De måtte emellertid ej ha klarat upp saken riktigt den gången, ty en tid efteråt ha de återigen varit ihop, då åtminstone Essen fick plikta, — hur det gick Buxhövden, känna vi ej till!

Helst ville vi nu avsluta denna »meritförteckning», men i sanningens intresse nödgas vi delgiva ytterligare ett slagsmål, — hans sista, eftersom det ändade med döden. Under resa till sitt hem, Mütenhof, råkade han i Essemäggi gästgivaregård i ordväxling med en löjtnant Nübolt. Snart korsades värjorna och efter en stunds fäktande, blev den 66-årige gubben genomborrad av den unge motståndarens värja och avled på platsen den 28 september 1703. Alltså fick vår hetlevrade stamfader sluta sina dagar så som han levat dem.

Gustaf Johan von Essen ingick den 7 juli 1663 äktenskap med *Gertrud Elisabet von Ramm*. Hon var född 1642 och dotter till kaptenlöjtnanten och manrichtern Claus Thomasson von Ramm till Padis och hans maka, Sofia Elisabet von Liewen av huset Parmeln. Att Gustaf Johans maka levde ännu år 1717, framgår av ett protokoll angående en arrendetvist. I sitt äktenskap hade de fem barn: *Claus Gustaf*, f. 1664; från honom härstammar den ryska grenen. Han var, som så många andra av familjen, lantråd i Estland och avled först 1740. *Reinhold Wilhelm*, f. 1669 och *Hans Henrik*, f. 1674 blevo båda svenska friherrar och generaler, till vilka vi återkomma, likasom till dottern *Anne-Margrete*. Slutligen var det ännu en son, *Alexander*, som förmodligen dött i unga år, eftersom han endast till namnet är omnämnd i »Nachrichten über die ältere Generationen der Familie von Essen».

Så lämna vi då Estland och Livland, denna del av Balticum, som utgjort skådeplatsen för familjens skiftande öden under närmare fyra sekel, — vilka öden vi tyvärr äga allt för ringa kännedom om, — för att nu följa de tre till *Sverige* överflyttande syskonen.